

LIBRIS

We know
books

Andrei Marga

Școala de la Frankfurt în fața istoriei

**METEOR
PRESS**

București, 2023

Cuprins

Introducere	9
PARTEA I: CONFIGURAREA	29
1. Istoria școlii	29
2. Programul	36
3. Personalități	41
4. Concepția	50
5. Teoria critică a societății	54
6. Analize	64
7. Emigrarea	75
8. Revenirea în Germania	82
PARTEA A II-A: UN SECOL DE ISTORIE	85
1. Evoluția concepției	86
2. Diversificarea opticilor	88
3. Cotitura lingvistică a teoriei critice	90
4. Noua Școală de la Frankfurt	131

PARTEA A III-A: REFERINȚE UNIVERSALE	143
Herbert Marcuse, <i>Contribuții la o fenomenologie a materialismului istoric</i> (1928)	144
Herbert Marcuse, <i>Noi izvoare privind întemeierea materialismului istoric</i> (1932)	148
Herbert Marcuse, <i>Ontologia lui Hegel și baza unei teorii a istoricității</i> (1932)	150
Max Horkheimer, Herbert Marcuse, <i>Studii asupra autorității și familiei</i> (1936)	152
Herbert Marcuse, <i>Rațiune și revoluție</i> (1941-1942)	154
Theodor W. Adorno, <i>Personalitatea autoritară</i> (1949)	159
Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, <i>Dialectica iluminismului</i> (1947)	163
Max Horkheimer, <i>Eclipsa rațiunii</i> (1947)	175
Herbert Marcuse, <i>Eros și civilizație</i> (1955)	178
Max Horkheimer, <i>Actualitatea lui Schopenhauer</i> (1961)	183
Herbert Marcuse, <i>Marxismul sovietic</i> (1958)	185
Herbert Marcuse, <i>Omul unidimensional</i> (1964)	189
Theodor W. Adorno, <i>Dialectica negativă</i> (1966)	200
Theodor W. Adorno, <i>Controversa pozitivismului</i> (1961)	203
Theodor W. Adorno, <i>Jargonul autenticității</i> (1964)	205
Theodor W. Adorno, <i>Teoria estetică</i> (1970)	207
Max Horkheimer, <i>Viitorul familiei</i> (1966)	212
Theodor W. Adorno, <i>Educația pentru maturitate</i> (1959-1969)	214

Theodor W. Adorno, <i>Alban Berg: maestrul celei mai mici tranziții</i> (1968)	217
Theodor W. Adorno, <i>Teoria societății și critica culturii</i> (1975)	221
Herbert Marcuse, <i>Sfârșitul utopiei</i> (1967)	223
Jürgen Habermas, <i>Absolutul în istorie</i> (1954)	228
Jürgen Habermas, <i>Idealismul german al filosofilor evrei</i> (1961)	230
Jürgen Habermas, <i>Schimbarea structurală a sferei publice</i> (1962)	233
Jürgen Habermas, <i>Teorie și praxis</i> (1963)	238
Jürgen Habermas, <i>Muncă și interacțiune. Observații la filosofia spiritului de la Jena, a lui Hegel</i> (1967)	243
Jürgen Habermas, <i>Cunoaștere și interes</i> (1968)	246
Jürgen Habermas, <i>Asupra logicii științelor sociale</i> (1967)	255
Jürgen Habermas, <i>Probleme de legitimare în capitalismul târziu</i> (1973)	259
Jürgen Habermas versus Niklas Luhmann (1973)	262
Jürgen Habermas, <i>Teorii ale adevărului</i> (1973)	266
Jürgen Habermas, <i>Patologia comunicării</i> (1974)	274
Jürgen Habermas, <i>Competența comunicativă</i> (1974)	276
Jürgen Habermas, <i>Teoria acțiunii comunicative</i> (1981)	283
Jürgen Habermas, <i>Etica discursului</i> (1983)	291
Jürgen Habermas, <i>Morala discursivă</i> (1983)	296
Jürgen Habermas, <i>Discursul filosofic al modernității</i> (1985)	301

Jürgen Habermas, <i>Reconstrucția materialismului istoric</i> (1976) ..	303
Jürgen Habermas, <i>Gândirea postmetafizică</i> (1988)	308
Jürgen Habermas, <i>Facticitate și validitate</i> (1992)	313
Jürgen Habermas, <i>Transcendentalismul pragmatic</i> (1999)	321
Jürgen Habermas, <i>Viața izbutită</i> (2000)	326
Jürgen Habermas, <i>Critica eugeniei liberale</i> (2001)	330
Jürgen Habermas, <i>Dialectica secularizării</i> (2005)	334
Jürgen Habermas, <i>O altă istorie a filosofiei</i> (2019)	337

PARTEA A IV-A: ȘCOALA DE LA FRANKFURT

ÎN FAȚA ISTORIEI	347
1. Defăimarea	347
2. Evaluarea din partea unui adversar: Joseph Cardinal Ratzinger	356
3. În fața istoriei. Destinul modernității	361
4. În fața istoriei. „Revoluția recuperatoare” și Václav Havel	368
5. Vocația filosofiei și lumea actuală. De la Școala de la Frankfurt, la filosofia lumii actuale	369
Bibliografie selectivă	391
Autorul	397

Introducere

Prin scrieri originale, preocupate programatic să înțeleagă starea și evoluția umanității, Școala de la Frankfurt este inclusă în istoriile filosofiei și ale științelor sociale, iar teoriile ei se studiază în universitățile și institutele de științe sociale de referință de pe glob. Ea a marcat durabil viața intelectuală și cultura din Germania, SUA, Franța și multe alte țări.

Nu există școală relevantă de filosofie, economie, estetică, sociologie, drept, psihologie, comunicare, lingvistică, chiar de teologie, care să nu se raporteze la scrieri semnate de Horkheimer, Adorno, Marcuse, Fromm, Pollock, Benjamin, Neumann, Habermas. Ele au explorat lumea într-o manieră proprie și profundă și au elaborat concepte și teoreme noi, ce nu pot fi ocolite de cel care dorește cunoaștere. Pariul fundamental al Școlii de la Frankfurt – libertatea inalienabilă și drepturile imprescriptibile ale ființei umane sunt condiție *sine qua non* a unei vieți demne de om – i-a întreținut vigoarea.

Nicio altă școală de gândire nu a desfășurat în istoria ei atât de intense și dese controverse cu alte curente. *Vive le Streit!* – titra într-un comentariu elogios Pierre Bourdieu. Școala de la Frankfurt a întreținut polemici ardente cu pozitivismul, raționalismul critic, existențialismul, marxismul dogmatic, funcționalismul structural, noua metafizică a subiectivității, relativismul. Cei care au alimentat nazismul au întâmpinat din partea școlii o respingere energetică. Stalinismul a fost criticat neconținut. Cedările de la valori democratice au fost combătute prompt.

Acest profil orientat spre analiza situației date a umanității și critica acesteia, ca și spre critica justificărilor, a pus Școala de la Frankfurt în situații nu o dată dificile în contextele politicii. Dar și istoria ei probează că „spiritul”, cum spunea Hegel, este viu și nu poate fi înfrânt.

Astăzi – pe fondul creat de criza economică a acestor decenii, pandemia începută în 2020 și războiul început în 2022 – sunt tot mai evidente scindarea lumii și, totodată, dezorientarea într-o lume devenită oricum nesigură. În urma alegerilor prezidențiale americane din 2020, în care s-a ajuns la una dintre cele mai largi și eterogene coaliții de forțe din istorie, unele grupuri politice cer satisfacție pentru vederile lor. Radicalismul acestora în a înlocui fundamentele civilizației moderne, printr-o nouă corelare a erosului și rațiunii, și de a liberaliza moravurile și a schimba până și sexul oamenilor și, deci, natura dată fiecăruia, profitând de mijloacele fără precedent oferite de genetică și informatică, stârnește discuții.

Nu s-a lămurit deocamdată, precis și riguros, emergența acestui radicalism – el venind din direcții multiple, pestrice. Au început însă analizele lui metodice, dincolo de simple impresii mediatice, și clarificarea resurselor sale intelectuale.

Se poate însă spune că radicalismul vine dintr-o supralicitare a criticii convertirii bunurilor vieții, de la resurse de materii prime, trecând prin mijloacele și condițiile de trai ale omului, la aerul din jur, în simple obiecte de valorificare comercială. Este supralicitată, în alte cuvinte, critica societății concurențiale, a capitalismului, în termeni de fetișism al mărfii, cu toate implicațiile ei.

Această critică merge până acolo încât însuși raportul de posesie a suprafețelor pământului este gândit dincoace de raportul de proprietate – ca un raport de profund atașament. Cum spune elocvent scriitoarea Leanne Betasamosake Simpson, populațiile de băștinași, care au fost izgonite în anumite zone ale lumii de pe pământul lor, nu trăiesc realitatea actuală în termeni de retransfer al proprietății, ci ca recuperare a ceea ce era parte a vieții lor, ca însuși cultura lor pe Pământ. Eliberați de

dominație, băștinașii vor să-și reia viața lor într-o lume împreună, ce nu se lasă dominată de lucruri.

Critica fetișismului mărfii și, cu aceasta, a convertirii oricărui bun în obiect comercial, nu este nouă. Ea poate fi găsită chiar dincolo de *Fenomenologia spiritului* a lui Hegel, în adâncimile istoriei creștinismului (*Faptele apostolilor*) și iudaismului. Mai aproape de noi, o găsim la misticii Evului Mediu german și eroii săi politici, precum Thomas Müntzer, cu deviza „*omnia sind communia* (toate bunurile sunt comune)”, devenind mai târziu o teorie proeminentă la Marx. Școala de la Frankfurt și-a asumat în formule noi teoria fetișismului mărfii, cu o înțelegere proprie modernității târzii.

Dar Școala de la Frankfurt și-a asumat și faptul că o economie fără piață nu poate funcționa și ar fi o eroare istorică abolirea proprietății private. De altfel, punctul ei de plecare a fost tocmai observația că este în pericol baza economică a libertății individuale, care este proprietatea privată. De aceea, o teză precum „avem nevoie de o ieșire nu numai din dominația factuală a orientării spre profit, ci și din dominația factuală a fixației proprietății” (Eva von Redecker, *Revolution für das Leben. Philosophie der neuen Protestformen*, Fischer, Frankfurt am Main, 2023, p. 284), care este la baza radicalismelor actuale, nu este a Școlii de la Frankfurt, în ceea ce are mai propriu. Aceasta a criticat societatea concurențială, călăuzită doar de profit, dar și-a asumat proprietatea privată și nu a propus abolirea sau relativizarea ei. Școala de la Frankfurt a rămas în cadrele liberalității ancorate în economia de piață și dreptul individualizant al statului modern.

Sursele actuale ale tematizării proprietății private – adică ale respingerii dominației din societate, până la respingerea proprietății private – sunt altele. Nemijlocit sunt inițiative precum cele ale autorilor ca Frances Beal, cu propunerea de a schimba modelele de viață cotidiană, Cedric Robinson, care a privit istoria populației de culoare ca rezultat al unei concepții ierarhice asupra proprietății, Jia Tolentino, care a tematizat

disponibilitatea persoanei la a deveni obiect al tranzacțiilor firmelor, Montserrat Galceran Huguet, care a cerut prioritate pentru dreptul la viață, Vanessa Eileen Thompson, care a căutat să redea vigoare feminismului, Emanuele Coccia, cu ideea că nu „rădăcinile”, ci altceva fac planta să fie viguroasă etc. Dintre filosofi care sunt revendicați de aceste curente în primă linie este vorba de Hannah Arendt, cu tema cedării din partea omului modern față de „societatea de masă”, Simone Weil, cu teoria ancorării mai profunde a drepturilor în „trebuințele” omului, Michel Foucault, cu diagnoza „societății disciplinare”, întemeiată pe controlul înzestrării naturale a oamenilor, Giorgio Agamben, care a acuzat faptul că pe fondul pandemiei oamenii ajung să mai aibă încredere doar în „viața biologică”.

Cunoscută prin analizele ei critice ale societății și influența ei largă, Școala de la Frankfurt este socotită totuși de unii sursa principală a radicalismului. În fapt, ea nu este asemenea sursă, chiar dacă unele dintre tezele unuia sau altuia dintre membrii ei sunt exploatate, după ce au fost rupte de ansamblul teoretic din care fac parte. Optica școlii este una inversă – aceea a promovării și, la nevoie, a salvării umanismului modern bazat pe individualizarea vieții în societatea în care libertățile și drepturile fundamentale ale omului sunt temelia civismului. Propaganda, dintotdeauna și de azi, ajunge însă la distorsionări ale situațiilor.

Peste toate, „progresismul” actual susține o seamă de schimbări – ale naturii, inclusiv ale naturii umane și ale practicilor vieții. Dar diferența rămâne netă. În concepția Școlii de la Frankfurt, reprezentată ca atare, orice progres presupune raportarea la întregul societății. Este opțiunea hegeliană fundamentală a concepției școlii! „Progresismul” nu ajunge la asemenea abordare. De aceea, Școala de la Frankfurt este mai curând la distanță de „progresismul” actual, care vine mai degrabă pe temelia unui liberalism libertarian – neoromanticul Emerson, cu tema schimbării naturii, și, mai nou, Michel Foucault, cu apelul la ieșirea de sub ampriza puterii, fiind corifeii lui.

Dincolo însă de orice considerent, este evidentă și în acest context anvergura școlii și a impactului ei în istorie. Dar lucrurile se cuvin lămurite fără rest. Oricare ar fi deznodământul, susținut, firește, de probe, al competiției curentelor de gândire, este de constatat un fapt relativ nou în istorie: filosofile nu se dispun în forma „preluării și depășirii”, concepută de Hegel, chiar dacă în subiecte și teme determinate una poate ajunge la soluții superioare alteia. În ceea ce privește opțiunile profunde, ele rămân să concureze mai departe în realitățile vieții oamenilor. Și Școala de la Frankfurt concurează pe acest teren.

Cunoașterea scrierilor Școlii de la Frankfurt este profitabilă în sine pentru orice cultură reflexivă. Mari fragmente și corelații hotărâtoare ale realității devin astfel accesibile înțelegerii. Parcurgerea acestor scrieri este un bun indicator al gradului de rafinare a interogațiilor dintr-o cultură filosofică, științifică, artistică sau pur și simplu civică.

Atunci când o cunoștință, o teorie, o concepție este capabilă să-și administreze sieși critici pe care le administrează altora și să treacă examenul, ea nu poate fi ocolită fără pierderi. Școala de la Frankfurt conține o critică inclusiv de sine. Aceasta i-a alimentat spiritul inovativ și creativitatea. Nici nu este posibilă înțelegerea lumii în care trăim fără să intri în atingere cu deloc comodele întrebări puse de reprezentanții Școlii de la Frankfurt, să examinezi răspunsurile lor, să le adopți sau să iei distanță și să înveți din experiențele lor.

Școala de la Frankfurt a elaborat o filosofie, a construit științe sociale, a lansat cercetări și a efectuat cercetări factuale și teoretice sub titlul specific de „teoria critică”. Bazele ei au fost puse în anii treizeci, la Institutul de Cercetare Socială creat în 1923, pe lângă universitatea din orașul de pe Main. Sub conducerea energică a lui Max Horkheimer (1895-1973), un grup de tineri care absolviseră diferite universități și specialități a lansat, în 1932, cercetarea interdisciplinară a destinului individului în condițiile declinului liberalismului clasic, din punctul de vedere al șanselor de promovare în continuare a idealurilor moderne de libertate.

Azi se perorează din nou, cu informații sumare, despre Școala de la Frankfurt – așa cum o făceau unii, e drept, marginali, în contextul mișcărilor studentești din SUA, Europa și alte țări. Școala era socotită în 1968 la originea unor mișcări radicale de schimbare a societăților și era chemată să se oprească, chiar dacă probele erau firave. La aceste perorații se poate răspunde, cu bune argumente, că Școala de la Frankfurt a fost și este o conștientizare a crizelor, nu însă un program politic practic. Ea a rămas mai degrabă la critica realităților, reticentă la angajări politice fără rezerve principiale.

Radicalismul nu este, desigur, convenabil, unul dintre pericolele lui fiind destrămarea civilizației înseși și, cu aceasta, chiar a aceluia cadru în care critica se poate manifesta nestingherit. Dar nimeni nu poate contesta crizele existente și nevoia de schimbare a societăților actuale, nici nevoia de a lămuri ceea ce este și a contura perspectivele, în mod lucid și critic. Numai că, mai mult decât ieri, se invocă azi Școala de la Frankfurt fără a i se fi citit scrierile, profitându-se însă de tendințele existente de favorizare a clișeelelor propagandistice.

Oricum, nu se face față falsurilor și aproximărilor despre ceva sau cineva decât revenind la obiect. În acest caz, la ceea ce a fost, a produs și a lăsat în urmă Școala de la Frankfurt. Luarea în seamă a realității este oricând, nu doar în ordine etică, superioară, realitatea fiind instanța ultimă la care, ca oameni, putem apela. Cu ceea ce este convenabil și cu ceea ce este criticabil. De aceea, pledoaria genuină a acestei cărți este pentru realism, revenire la fapte, la ceea ce oamenii trăiesc, la critică argumentativă, știind că, pentru omul integru, multe sunt negociabile, nu însă adevărul și dreptatea.

Este de spus din capul locului, în mediul discuțiilor actuale, că poziția generală a Școlii de la Frankfurt în constelația ideologică a ultimului secol, în fapt a epocii pe care o trăim, este aceea a unui liberalism periclitat, a unui „liberalism în situație de graniță”, concentrat asupra lămuririi destinului individului în istoria contemporană. Acesta a fost abordat cu

mijloacele unei culturi moderne, temeinic stăpânite și inovative. Școala de la Frankfurt nu a părăsit niciodată această poziție, chiar dacă, în opoziția la nazismul anilor treizeci, a apelat la resurse de gândire ale tradiției socializante din Europa și a reacționat la evoluțiile postbelice spre închidere socială, apelând, prin unii exponenți, la un radicalism neoromantic.

De-a lungul istoriei ei, ce se apropie de un secol, reprezentanții Școlii de la Frankfurt au pus tratarea problemei destinului individului în legătură cu fapte istorice circumscrise, ținând de istoria tumultuoasă a acestui timp, pe care le-au interpretat într-un fel propriu. Anume, monopolizarea economiei, începută deja la încheierea secolului al XIX-lea, a fost interpretată ca eroziune a bazelor economice ale libertății individuale; preluarea de către stat a unor pârghii economice, odată cu New Deal-ul american al anilor treizeci, a fost privită ca indiciu al trecerii sistemului social sub protecția directă a factorilor suprastructurali și al stabilizării durabile a sistemului concurențial; trecerea la totalitarism a unor state europene în anii treizeci ar denota existența unor factori de mediere între criza din societate și conștiința politică, ce permit manipularea nemulțumirii; aplicarea revoluției tehnico-științifice în producția de bunuri, ce lua avânt la sfârșitul anilor treizeci, care antrenează producția de masă și creșterea economică, ar face ca aceasta din urmă să nu mai depindă de nevoile pieței; creșterea economică ar genera, prin mecanisme de manipulare și condiționare a conștiinței, înseși nevoile și ar favoriza astfel dezvoltarea conformismului pe seama spiritului critic al liberalității clasice; odată ce se trece la scientizarea organizărilor, modernitatea ar lua un curs nou, în care afirmarea specificului uman în viața oamenilor ar ceda imperativelor administrative de menținere a sistemului; științele au permis stăpânirea crescândă de către oameni a naturii, dar prin aplicarea care se face a științelor s-ar ajunge ca oamenii înșiși să fie stăpâniți.

Cu siguranță, Școala de la Frankfurt a captat în tematizările ei ceea ce a afectat cel mai mult destinul individului în societățile avansate ale ultimului secol și, prin implicație, în alte societăți. Unele dintre

interpretările ei au intrat deja în cultura generală a noilor generații, chiar dacă puțini cunosc autorii acelor interpretări. Abordarea multor teme ale vieții umanității actuale, începând cu libertățile, dreptatea, justiția, creativitatea, a fost inițiată în cadrul școlii.

Ca orice abordare, și abordarea Școlii de la Frankfurt are concurenți, poate suscita discuții și a trebuit să fie modificată. Și această abordare este susceptibilă de critică, aidoma oricărei alteia. Această abordare a fost însă mereu una organizată, dar principial deschisă spre învățare din noi experiențe.

Anticiparea cea mai profundă a Școlii de la Frankfurt a fost aceea că o dezumanizare a vieții va marca deceniile ce urmează și fi va crea omenirii dificultăți câtă vreme rezolvarea generală – un umanism deschis la realitățile lumii și o democratizare ce permite persoanei conștiente de irepetabilitatea vieții să se manifeste – va fi atacată, falsificată sau, oricum, evitată. Școala a argumentat că, oricâte expediente se vor găsi, nu există soluție în sistemele ce cresc în complexitate ale timpurilor noastre în afara unei democrații efective, mature.

Tinerii reuniți la înființarea Institutului de Cercetare Socială de pe lângă Universitatea din Frankfurt am Main, din 1932 încoace, în care a luat startul Școala de la Frankfurt, aveau diferite ascendențe ale gândirii. Unii, precum Max Horkheimer, în pesimismul metafizic al lui Schopenhauer, alții, asemenea lui Theodor W. Adorno, în Kierkegaard și Hegel. Unii, cum era Herbert Marcuse, descindeau din mediul neohegelianismului și al fenomenologiei lui Heidegger, alții, ca Walter Benjamin, din cercurile neokantienilor. Erich Fromm venea din mediul psihanalizei lui Freud. Unii, ca Franz Neumann și Otto Kirchheimer, veneau din cercul lui Carl Schmitt. Toți veneau din școli filosofice sau de științe sociale (istorie, economie, drept, psihologie, antropologie etc.) consacrate, de prim-plan ale lumii de atunci, în care Germania și Europa mai conduceau elaborarea de viziuni.

În timp, cel puțin până azi, Școala de la Frankfurt este reprezentată, cu scrieri competitive la cel mai înalt nivel al culturii universale, de trei generații. Prima a fost reunită în jurul lui Max Horkheimer, a doua l-a

avut pe Jürgen Habermas ca vârf de rezonanță mondială, a treia are în Axel Honneth exponentul cu cea mai mare notorietate. Discipolii sunt, firește, tot mai mulți și răspândiți azi pe glob, iar dintre ei se anunță deja noi personalități creative, cu realizări originale, de anvergură.

Cei care au fondat școala și au format la începutul anilor treizeci prima ei generație s-au întâlnit în intenția de a cerceta destinul individului în modernitatea ce intra în criză. Ei aveau o vastă cultură, începând cu o temeinică cultură științifică. În condițiile crizei zdruncinătoare a timpului, ei aveau și convingerea importanței operei lui Marx ca bază a teoriei societății moderne, fără să facă dogmă din această idee și din opera însăși. Exponenții școlii nu au agreat *Manifestul Partidului Comunist* (1848), clasică și cunoscută căutare de către Marx și Engels a unei alternative politice la capitalismul timpului, dar au participat la valorificarea teoriei înstrăinării, din *Manuscrisele economico-filosofice* ale lui Marx (1844), și a teoriei reificării, din *Critica economiei politice* (1859). Ei s-au opus leninismului, interpretării economiste a marxismului și stângismelor timpului în numele primordialității democrației. Totodată, ei au căutat să stabilească punți de contact între marxism, în interpretarea bazată pe cunoașterea integrală a scrierilor lui Marx, inclusiv a arhivelor culturii germane, și alte concepții filosofice, precum „*Lebensphilosophie*”, fenomenologia, materialismul senzualist, psihanaliza. Ei au arătat primii, cel mai clar, că în filosofia demnă de respect discuția începe cu cunoașterea efectivă a realității și a concepțiilor inevitabil diverse.

Ținta Școlii de la Frankfurt nu a fost niciodată urmarea unei tradiții de gândire consacrate ori a unui autor sau altul. Școala nu a fost niciodată simplu epigon. Ținta ei supremă a fost lămurirea asupra vieții trăite de oameni elaborând o filosofie nouă. Școala de la Frankfurt a argumentat în premieră și a reprezentat constant convingerea că umanitatea a intrat într-o situație istorică nouă, ce reclamă o filosofare și o filosofie nouă. Ea era interesată de adecvarea concepției la cursul istoriei și nu de urmarea dogmatică a vreunei tradiții.

În Școala de la Frankfurt s-a discutat, mai ales în prima și a doua generație, despre „materialismul istoric” al lui Marx. Dar astăzi, când cunoașterea secolelor al XIX-lea și al XX-lea preocupă puțin și rămâne lacunară, este de precizat că prin „materialismul istoric” nici școala și nici alți teoreticieni (Gramsci, de pildă) nu au înțeles niciodată dogma fixată de Engels și de urmașii săi. Nu au înțeles nicidecum „materialismul dialectic și istoric”, ce stârnise oarecum reacția lui Marx, care spunea că în acest înțeles el nu este „marxist”.

În scrierile școlii, prin „materialism istoric” s-a înțeles concepția asupra istoriei moderne ce pleacă de la recunoașterea relațiilor sociale ale economiei bazate pe capital ca temelie a societății și le analizează din perspectiva depășirii înstrăinării. Școala de la Frankfurt nu a acceptat generalizarea acestei concepții pentru toate epocile istoriei și nici că aceasta, concepția, ar fi încheiată. În scrierile exponenților școlii, „materialismul istoric” a contat ca instrument de cercetare apt să ducă înaintea cunoașterea societății existente, nicidecum ca dogmă.

Iar „materialismul dialectic” consacrat de dogmatismele secolelor al XIX-lea și al XX-lea nu a contat deloc în Școala de la Frankfurt. De altfel, chiar printre adepții lui Marx, formula „materialismului dialectic”, elaborată de Engels, probabil sub influența lui Schelling, fusese respinsă de Lukács și Gramsci. Școala de la Frankfurt a fost cea care a adâncit cu noi argumente această respingere și care a pus capăt de fapt formulei în filosofia contemporană.

Devreme, Școala de la Frankfurt a fost luată la țintă de autoritățile naziste care preluau puterea în Germania în 30 ianuarie 1933. Constrânsă la emigrație, ea a poposit pentru foarte scurt timp în Elveția, după aceea la Paris și Londra, unde a făcut repede discipoli, pentru a se stabili apoi în SUA, unde audiența ei a devenit și mai largă. Unii dintre membrii ei au devenit profesori în universități americane sau funcționari în administrație, câțiva au lucrat în serviciile secrete ale SUA alocate urmării situației din Europa și analizei ei. Spre sfârșitul celui de Al Doilea Război